

Ali so vrednote relacijske? (Utemeljenost vrednot v primarnem odnosu)

BARBARA SIMONIČ

Teološka fakulteta

Frančiškanski družinski inštitut

Prešernov trg 4

SI-1000 Ljubljana

barbara.simonicl@guest.arnes.si

POVZETEK

Sodobni človek je v sedanjem svetu velikokrat ranljiv, saj se na eni strani sooča z izboljšanjem bivanjske situacije, na drugi pa raste negotovost ob soočanju z vsemi novostmi in spremembami. Za obvladovanje vsega tega je nujno najti neke univerzalne, temeljne in počasneje se spreminjajoče koncepte, na katere se je mogoče nasloniti in jih uporabiti kot vodila za mišljenje in ravnanje. Taka vodila so vrednote. Človek mora prepoznati, kaj je vredno, dobro, iz tega pa sledi želja, da se to tudi uresniči. Verjamemo, da je dobro v človeka položeno že po njegovi naravi, sam sistem vrednot pa človek lahko zgradi samo na osnovi odnosa z drugimi, kjer doživi, kaj drugi doživljajo za vredno. Poskusili bomo povezati koncepta vrednot in odnosa (zlasti mislimo na primarno diado mati – otrok), kot nekaj, kar je neločljivo in kar se ne izključuje. Gre za odnos, kjer morajo biti pogoji za otroka takšni, da lahko v njih razvije zaupanje, vero ter ideje o pravilnem in napačnem.

Ključne besede: vrednote, odnos, vrednostni sistem, odnos mati – otrok, dovolj dobra mati, moralna vzgoja

ABSTRACT

ARE VALUES RELATIONAL

Modern man is often vulnerable in today's world. He/she is faced with improving his/her living situation as well as dealing with other constant changes. To accomplish this he/she must find some universal and basic concepts that he /she can lean on and use as guidance for thinking and acting. Such guides are values. A person has to recognize what is valuable and good in order to reach a desired goal. We believe that man is good by nature, but is able to construct his system of values only through relationships with others, through which he experiences what others perceive as valuable. We'll try to explain the connection between the concepts of values and relationships (especially the primary dyadic relationship between mother and her child) as something that is inseparable and something

that does not exclude each other; where relationships must include conditions that enable the child to develop trust, faith and the idea of what is right and wrong.

Key words: values, relationships, value system, mother-child relationship, good enough mother, moral education

Človek, ki je vpet v današnji čas in prostor, se velikokrat znajde v vladavini kaosa, saj se srečuje z mnogimi ponudbami. Na eni strani se je njegova bivanjska situacija bistveno izboljšala, po drugi strani pa je zmeden in izgubljen, ko se sooča z vsemi spremembami. Ta zmeda velikokrat vlada tudi v njem samem. V takih pogojih je sposobnost odločanja zagotovo nekaj težavnega in človeka spravlja v stisko, ko se sprašuje, kako naj se odloči, da bo prav ter da bo pri tem zadostil določenim kriterijem.

Pri tem se srečamo z vprašanjem, kaj je pravzaprav najvišji kriterij? Če se nasonimo na Platona, ki ima za najvišjo idejo idejo dobrega, potem lahko rečemo, da je najvišji kriterij gotovo to, kar je dobro za nas in za sočloveka, torej dobro osebe. Temu dobremu so podrejene vse ostale polnosti. Da pa bi temu dobremu lahko sledili, ga uresničili, so potrebna vodila, ki bi bila univerzalna in bi predstavljala globlje, temeljne in počasi se spreminjajoče koncepte. Pomembno je, da človek v sebi odkrije in prepozna takšno notranjo naravnost, ki ga vodi pri odločanju v smeri dobrega. Taka notranja vodila, ki so središčna za človekovo mišljenje, čutenje in vedenje, so gotovo vrednote. Spadajo v področje človekove etičnosti. Temelj etičnosti pa je avtonomno človeško bitje, ki mora najti svoj jaz in biti sposoben izvajati svoje moralne dolžnosti (Juhant, 2005).

Vrednote

Ko govorimo o vrednotah, naletimo na ogromno teorij oz. definicij, ki prihajajo iz različnih ved (filozofija, psihologija, teologija, antropologija, pedagogika,...). Skupni imenovalac teh definicij bi lahko povzeli z besedami, da so vrednote *notranji principi, ki vodijo ljudi v življenje*. Vrednote so nekaj, kar je vredno in to, kar ima človek za vredno, tudi hoče, da se uresniči (Stres, 1986: 26). So torej temeljne kategorije zaželenega in dobrega, ki motivirajo k temu, da se to tudi doseže.

Za vrednote je značilna vrednostna komponenta. Vedno se namreč nanašajo na stvari, ki so pozitivno vrednotene, ali pa so proti temu (torej so v službi dobrega). Velikokrat se poudarja njihov družbeni ali kulturni značaj, saj se v njih odražajo družbene in kulturne norme (v tem primeru govorimo o družbenih vrednotah). Vrednote pa imajo poleg tega za posameznika tudi globok osebni značaj, saj so povezane z občutkom odgovornosti in posameznika angažirajo v njegovi globini (govorimo o osebnih vrednotah) (Musek, 2000: 12). Vrednote so smerniki, ki ljudi privlačijo in jim dajejo moč, da jim sledijo. Vodijo njihovo razmišljanje, čutenje, vedenje ter s tem uravnavajo njihovo življenje, zato imajo pomembno vlogo. Dajejo smisel, hkrati pa tudi zadovoljstvo in odkritje dela lastne identitete (Gostečnik, Pahole et al., 2000: 101).

Velikokrat naletimo na prepričanje, da je govoriti o vrednotah težko. Če uporabimo prisposodobu, lahko rečemo, da je z njimi tako, kot s plini v zraku – v njih obstajamo, nanje se zanašamo, pa čeprav se redko zavedamo njihove navzočnosti. Vrednote so abstraktnega značaja, saj ne predstavljajo nečesa konkretnega, pokažejo se šele v dejanjih. So nekaj implicitnega in treba je najti način, da to implicitno naredimo očitno in vidno.

Filozofski in psihološki vidik vrednot

Če se je katera znanost ukvarjala z vrednotami, je to zagotovo bila filozofija. V njej prevladujejo vprašanja, ki zadevajo splošne in temeljne značilnosti vrednot, pogoje nastajanja in njihove medsebojne odnose. Pri tem ni v ospredju toliko empirični pogled na vrednote, pač pa bolj ugotavljanje tega, po čem se vrednote razlikujejo od drugih kategorij stvari, pojavov in prepričanj. Vrednote imajo obvezujoči, dolžnostnostni značaj, zato predstavljajo vodila za življenje posameznika in družbe. Psihologija pa ne gleda na vrednote kot na normative, pač pa na to, kaj izkustveno, empirično pomenijo (Musek, 2000: 3). Zanima jo dejanskost vrednot, kjer je mogoče videti, kako ljudje vrednote doživljajo, ocenjujejo, živijo.

V tem primeru je psihologija lahko dobro dopolnilo filozofski misli. Filozofijo zanimajo najstva, psihologijo dejstva. Filozofija gleda na to, kakšne naj bi bile vrednote in vrednostne hierarhije, psihologijo pa zanima, kakšne so glede na to, kako jih doživljajo in se o njih izjavljajo ljudje (Musek, 2000: 7). Če torej tako združimo filozofski in psihološki pogleda na vrednote, lahko dobimo širšo sliko o tem, kaj so vrednote kot naše prepričanje, notranja drža ter kako se s tem sklada naše dejansko ravnanje.

Relacijska dimenzija vrednot

V naslovu smo si zastavili vprašanje, v čem so vrednote relacijske? V čem so del odnosa, v čem iz njega izhajajo? Kako so povezani odnosi in vrednote? Pri tem nas zanimajo trije vidiki, kjer lahko najdemo povezavo ali odgovor. Najprej bomo poskusili odgovoriti na to, ali obstajajo vrednote, ki bi jih lahko označili s pojmom relacijske vrednote, nato se bomo ustavili ob pomenu družinskih odnosov pri razvoju sistema vrednot, zlasti pri prenašanju vrednot med generacijami, nazadnje pa bomo podrobneje pogledali, kaj so v odnosih najzgodnejši temelji oz. nastavki za oblikovanje vrednot.

Relacijske vrednote

Pri raziskovanju specifične kategorije »relacijske vrednote« lahko ugotovimo, da obstajajo različne klasifikacije, ki delijo vrednote na različna področja. Med njimi je mogoče zaslediti tudi kategorijo relacijske vrednote. Vrednote, ki jih najdemo zajete v tej kategoriji, so npr. vera (iskanje duhovne integracije in živega odnosa z Bogom oz. božanstvom), sočutje (odgovor na potrebe drugih, zlasti trpečih), pravičnost (zagotavljanje, da ima vsak svoj glas in da so ranljivi zaščiteni), enakost (spoštovanje in sprejemanje različnosti), odpuščanje, prijateljstvo, ljubezen, usmiljenje, prijaznost, radodarnost,...

Vsem tem vrednotam je skupno to, da se nanašajo na človekove relacije z drugimi osebami. Vključujejo odnos z drugo osebo, kar je skupni kriterij relacijskih vrednot.

Medgeneracijski vidik prenašanja vrednot v družini (psihološke raziskave)

Paleta vrednot je od posameznika do posameznika različna, saj je vrednot veliko. Pri vsakem posamezniku so organizirane v sistem, ki ga imenujemo vrednostni sistem, kjer posameznik nekatere vrednote ocenjuje pomembnejše od ostalih (Musek, 2000: 14). Vsak ima neko svojo določeno lestvico vrednot, kjer ne rangirajo vse vrednote enako visoko, pač pa so razvrščene v vrednostne hierarhije. Pri tem se pojavi vprašanje, zakaj je za določenega posameznika ravno nekaj bolj visoko rangirano kot vrednota, drugo pa ne? Od kod prihajajo temelji za točno določene vrednote, ki jih zagovarjamo?

Vrednot se ne naučimo, ampak jih posnemamo (Gostečnik, Pahole et al., 2000: 101). Pri tem je zelo pomemben odnos s starši. Majhni otroci staršem skoraj brez vprašanja sledijo. Kar starši rečejo je tisto, v kar verjamejo in zaupajo. Če starši s svojimi dejanji upravičijo zaupanje, se vzpostavi močan odnos med njimi in otrokom. Še zlasti velik pomen pri vsem tem pa ima čustveno ozadje teh odnosov. V čustveno pomembnih odnosih imajo svoje mesto tudi vrednote, kar je še posebej potrebno upoštevati pri preučevanju medgeneracijskega prenosa vrednot.

Neka splošna ugotovitev pri medgeneracijskem prenašanju vrednot je ta, da starši opravljajo pomembno socializacijsko vlogo, katere del je tudi prenos vrednot in norm, pri čemer je pomembno, da s svojim stilom starševstva poskrbijo za kvaliteten odnos med njimi in otrokom (Schonpflug, 2001; Rueter in Conger, 1995). Bolj ko je odnos med starši in otroki zaznamovan s toplino in odprtostjo, bolj podobni si bodo vrednotni, verski in moralni standardi staršev in otrok (Burgess, 1973; DeLamater in MacCorquodale, 1979).

Mehanizmi prenosa vedenja in čustvovanja med starši in otroki so večinoma že predverbalni, torej afektivni in nezavedni. Njihov začetek sega v najzgodnejše dni otrokovega življenja. Notranja doživetja in čutenja otrok v domačih družinah in poročila o tem, kako so se starši uspeli uglašiti na njihove potrebe, povejo največ o tem, kakšna je bila kvaliteta odnosov v primarnih družinah in kakšno vlogo bodo imela ta ponotranjena doživetja in čustveni vzorci na njihovo starševstvo in intimne zveze, saj se v partnerskih zvezah in družinah otrok vse to ponovno odigra.

Utemeljenost vrednot v primarnem odnosu

Če stopimo v ozadje psiholoških raziskav o medgeneracijskem prenašanju vrednot, potem ne moremo mimo najzgodnejšega odnosa, ki se odvija na predverbalni ravni. Pri tem se bomo naslonili na delo Donalda W. Winnicotta, ki ga lahko štejemo med velike mislece relacijske psihoanalize. Njegovo razumevanje človekovega razvoja, zlasti kot takega, ki ima globoke osnove v odnosih s pomembnimi drugimi že na samem začetku življenja, je osnovano na obširnem kliničnem delu z dojenčki in majhnimi otroki (Kompan Erzar, 2001: 59).

Kot primarni odnos človeka razume Winnicott odnos med otrokom in materjo (čeprav govori o materi, misli pri tem tudi na odnos med otrokom in očetom ali drugim primarnim skrbnikom). Pri tem je pomembno, kaj se v tem odnosu dogaja. Ti primarni odnosi otroka s skrbniki in čustven naboj, afekt, ki je povezan z njimi, so tisti, ki človeka intrapsihično oblikujejo in dajejo temelje za vse nadaljnje odnose. To je izhodišče sodobne realacijske psihoanalize, ki temelji na relacijski paradigmi (Gostečnik, 2002: 21).

To primarno okolje je po Winnicottu dvojnost, ki je zaznamovana z otrokovo samostojnostjo in hkrati popolno odvisnostjo od matere. Otrok je namreč že od vsega začetka ločen subjekt z lastnimi vzgibi in potrebami, vendar je prav v prepoznavanju teh vzgibov in potreb popolnoma odvisen od materine sposobnosti, da se ta preda otroku in nanj uglaši. Ob materi se otrok preverja. Mati je tukaj kot zrcalo, ki zrcali to, kar vidi. Njen odziv na otroka mu pove, kdo je on (Winnicott, 2001: 113). Če mati prepozna subtilne vzgibe otroka kot ločene od njenih lastnih čustvenih vzgibov, če tem vzgibom sledi in se odzove nanje, potem bo v tem prostoru ujemanja in uglašenosti otroku omogočila zorenje njegove individualnosti.

V nadaljevanju bomo pogledali, kaj Winnicott pravi o moralni vzgoji (Winnicott, 1990: VIII). Pri tem gre v bistvu za raziskovanje otrokove sposobnosti za razvijanje moralnega čuta. Moralna vzgoja po njegovem pomeni vnašanti v otroka shemo o tem,

kako naj bi nekaj bilo. Pri tem pa se velikokrat pozabi, da je otrok dober že v osnovi. Alternativa moralne vzgoje naj bi tako bil odnos, kjer bi bili za otroka zagotovljeni takšni pogoji, da bi lahko v tem odnosu razvil zaupanje, na osnovi tega pa tudi ideje o pravilnem in napačnem. Takšnem odnosu zagotavlja pridobitev nekega notranjega materiala, ki bo služil kot nastavek za to, da se bodo principi moralne vzgoje lahko usidrali.

Ta notranji material, razpoložljivost, ki je temelj moralne vzgoje, pa prihaja samo iz pozitivno naravnane ozračja, v kakršnem otrok raste in se razvija od prvih trenutkov svojega bivanja na zemlji. Od tega ozračja je odvisno, kaj bo od svojih vzgojiteljev lahko sprejel. V primeru pozitivnega ozračja bo tako lahko sprejel projekcijo dobrote, saj je že del njegove dejanske izkušnje v življenju. Sama moralna vzgoja je torej nek sekundarni proces, s katerim dokončamo ali nadaljujemo to, kar je bilo doseženo z nezavedno dinamiko primarnega odnosa. Ob tem, kar je otrok v sebi že razvil, mu moramo z moralno vzgojo dati vedeti, kaj v neki družini, v nekem segmentu družbe, v določenem trenutku verjamemo. Če tega temelja ni, potem je moralna vzgoja brez smisla.

Vidimo torej, da je primarni odnos otrok – mati velikega pomena. Ta predstavlja okolje, ki mora biti za otroka, ki pride na svet z določenim materialom, dovolj dobro, da se bo lahko čustveno in telesno razvijal in rasel. Dovolj dobro okolje je okolje, ki nudi neke optimalne možnosti za razvoj otroka. To gotovo ni okolje, ki bi ne imelo posluha za otroka, prav tako to ni prostor, kjer bi otroku bilo v vsem v popolnosti ustrezno. Takšno okolje dejansko lahko v povprečju pričakujemo, saj je dejstvo, da so skozi stoletja starši znali čisto naravno zagotoviti otrokom natančno takšne pogoje, kakršne v obdobju največje odvisnosti potrebujejo. Da so ti pogoji res optimalni, se mora mati prilagoditi otrokovim potrebam. Biti mora »dovolj dobra mati«, za katero ni potrebno, da je perfektna. Mora le prepoznati otrokove želje in poskrbeti za to, kar potrebuje. Bolj ko bo otrok samostojen, manj se bo mati prilagajala. Otrok bo pri tem doživljal razočaranje, vendar je to edina pot, da se sreča z resničnostjo, kjer lahko doseže separacijo in utrdi svojo osebno identiteto.

Bistveno je torej, da starši, katerim je v naravo položena odzivnost na otroka, zagotovijo svojemu otroku to, kar v določenem trenutku absolutno potrebuje. V naravi matere in očeta je, da se otroku lahko tako dobro prilagodita, se z njim identificira ter tako vesta, kaj na splošno in tudi v določenem trenutku potrebuje. Otroku, ki bo imel osnovne potrebe na primeren način zadovoljene, bo čutil, da se lahko na starše zanese. Na osnovi dovolj dobre skrbi zanj se torej oblikuje osnovno zaupanje in vera, na temelju česar se lahko kasneje prične moralna vzgoja. Na to temeljno zaupanje in vero se bo lahko pripelo to, kar dojemata mati, oče, vzgojitelj.

V najzgodnejšem obdobju lahko otrok več pridobi iz ljubezni, kot pa iz vzgoje. Z ljubeznijo mislimo na talkšno celotno skrb za dojenčka in otroka, ki spodbuja proces dozorevanja. Moralna vzgoja kot takšna bi tukaj bila nasilje, saj bi pomenila vsajanje starševskih ali družbenih vrednot v otroka, ne da bi se upoštevala njegova notranja rast in dozorevanje. Zato je potrebno počakati na primerno stopnjo otrokove zrelosti. Dobra skrb za otroka pomeni omogočiti otroku naraven proces razvoja, v katerem se bo pojavilo tudi obdobje, ko bo otrok sposoben razumeti moralnost. Takrat lahko začnejo starši moralno vzgajati, prej pa bi spregledali otrokove potrebe in sposobnosti.

Zlasti pomembna točka v razvoju je obdobje, kjer otrok prihaja do sposobnosti, da začuti odgovornost. V osnovi je to pravzaprav občutek krivde. Že v najzgodnejšem obdobju se pojavi primarna krivda, ki je pravzaprav posebna oblika tesnobe v otroku. Ta nastopi takrat, kadar otrok doživi, da je z nečim uničil ali odgnal objekt ljubezni. Otroku se čuti krivo, da je s svojim sovraštvom ob frustraciji odgnal mamo, ki pa je v resnici nekdo, kogar želi in potrebuje. Bistveno tukaj je, da mama kljub temu ostane ob

otroku in vzdržuje v tej prisotnosti neko kontinuiteto. Takšen mamin odziv bo vodil h konstruktivnosti krivde, saj se bo otrok lahko ob tem umiril in razvil zaupanje.

V procesu razvoja naj bi torej otrok v sebi izoblikoval neko podlago, na osnovi katere bo lahko kasneje razvijal pozitivne lastnosti, nič pa mu ne more biti vsiljeno. Otroku je treba pomagati pri odrivanju teh zakladov. To pa pomeni, da morajo starši imeti tako držo, ki bo otroku pri tem v pomoč. Pri tem mu ne pomagajo, če se kažejo boljši, kot so v resnici. Biti pa morajo primerno spodobni, ali z drugimi besedami: pristni.

Sklep

V najzgodnejšem otroštvu je torej potrebno otroku zagotoviti okolje (odnos), kjer bo lahko razvil zaupanje in kjer bo lahko v sebi našel dovolj trden jaz. Na osnovi tega bo kasneje lahko razvil tudi lasten način za sprejemanje in spoštovanje ali nespoštovanje moralnih kod, kjer je prepoznano dobro in kjer je tudi hotenje, da se to dobro uresniči, najvišji motiv človekovega mišljenja, čutenja in delovanja.

Literatura

- Burgess, E. W. 1973: *On community, family and delinquency*. Chicago: University of Chicago Press.
- DeLamater, J. In MacCorquodale, P. 1979: *Premarital Sexuality: attitudes, relationships and behavior*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Juhant, J. 2005: *An autonomus person as the basis of ethics. Man between modern and postmodern morality*, Plenarno predavanje na mednarodnem filozofskem simpoziju Oseba in dobro, Celje, 3.–6. November 2005.
- Gostečnik, C., Pahole, M. In Ružič, M. 2000: *Biti mladostnikom starši*, Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski center.
- Gostečnik, C. 2002: *Sodobna psihoanaliza*, Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Kompan Erzar, L. K. 2001: *Odkritje odnosa*, Ljubljana: Brat Frančišek in Frančiškanski družinski inštitut.
- Musek, J. 2000: *Nova psihološka teorija vrednot*, Ljubljana: Educy in Inštitut za psihologijo osebnosti.
- Schonpflug, U. 2001: Intergenerational transmission of values: The role of transmission belts, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 32, 174–185.
- Stres, A. 1986: Koliko so vredne vrednote? *Priloga tretjega dne*, 25–41.
- Reuter, M. A. in Conger, R. D. 1995: Antecedents of parent-adolescent disagreements, *Journal of Marriage and the Family* 57, 1–14.
- Winnicott, D. W. 1990: *The Maturational Process and the Facilitating Environment. Studies in the Therapy of Emotional Development*, London: Karnac Books.
- Winnicott, D. W. 2001: *Playing and Reality*, London, New York: Brunner-Routledge.